

Oblikovanje zemljiške razdelitve na Kozjanskem

Regulating Land Division in the Kozjansko Region



Dr. Anton Polšak

Zavod RS za šolstvo

anton.polsak@zrss.si

COBISS: 1.01

Izvleček

V prispevku predstavljamo zemljiško razdelitev na primeru osmih katastrskih občin na Kozjanskem. Zemljiška razdelitev pomeni razmestitev parcel na nekem območju po načrtu ali pa prilagoditev glede na način kolonizacije (poselitve) oz. površje. Tako so lahko parcele bolj ali manj pravilnih oblik oziroma bolj ali manj sklenjene. Zemljiška razdelitev vpliva na rabo kmetijskih površin predvsem s tipom razdelitve oz. velikostjo ter obliko parcel. V tej zvezi so gotovo v prednosti samotne kmetije, ki imajo praviloma sklenjeno posest, res pa je, da ta pogosto vključuje tudi za obdelavo manj primerne površine in gozd. Pravilnejšo razdelitev opazimo okrog zaselkov ali vasi, kjer so kmetom prvotno dodelili parcele po površinah, ki so bile različno primerne za kmetijsko obdelavo.

Ključne besede: zemljiška razdelitev, kolonizacija, kataster, Kozjansko

Abstract

The article presents land division on the example of eight cadastral communities in the Kozjansko region. Land division means the demarcation of plots in a given area according to a plan or their adjustment based on the colonization (settlement) type or the land surface. Thus, plots can be of more or less regular shapes, and more or less closed. Land division influences the use of farmland mainly by the type of division or by the size and shape of the plots. In this regard, secluded farms are certainly at an advantage because the estate is generally closed; however, it often includes surfaces less suitable for cultivation, as well as forests. Better land division can be seen around hamlets and villages where farmers were originally allocated plots on surfaces suitable for different types of agricultural activity.

Keywords: land division, colonization, cadastre, Kozjansko region

Uvod

V zvezi z zemljiško razdelitvijo uporabljamo dva pojma: poljska razdelitev, ki zajema značilne oblike parcel orne zemlje in vmesnih travnikov, in zemljiška razdelitev, ki zajema ne le parcelacijo orne zemlje, ampak tudi drugih kultur oz. kategorij (travniki, pašniki, gozd idr.) (Ilešič, 1950, str. 5; Blaznik, 1970, str. 185). Predmet preučevanja so torej njivske in druge parcele ter njihove skupine, ki so se skozi zgodovino bolj ali manj ustalile. V tem prispevku je večji poudarek na zemljiški kot sami poljski razdelitvi.

Današnja zemljiška razdelitev je posledica zgodovinskega razvoja in zaradi tega relik

preteklosti, vendar pa se v njej odražajo tudi kasnejše spremembe (npr. zložbe) in razvoj kmetijstva, saj se je človek prilagodil zemljiški razdelitvi z vrsto in načinom izkoriščanja teh površin. Kljub vsemu pa ostaja dejstvo, da so večje zemljiške enote bolj ekonomične, sploh če gre za njihovo povezanost oz. bližino kmečkemu domu. Zemljiška oz. poljska razdelitev vplivata na rabo kmetijskih površin predvsem s tipom razdelitve in velikostjo ter obliko parcel. Ti dejavniki lahko v povezavi z nagnjenostjo površin odločilno vplivajo na ekonomiko obdelave.

Današnja zemljiška razdelitev je posledica zgodovinskega razvoja in torej relik preteklosti, vendar pa se v njej odražajo tudi kasnejše spremembe (npr. zložbe) in razvoj kmetijstva, saj se je človek prilagodil zemljiški razdelitvi z vrsto in načinom izkoriščanja teh površin.

Razprava

Kmečka naselja in zemljiško-poljska razdelitev na Kozjanskem so bili predmet starejših raziskav oz. avtorjev, ki so se v svojih sintetičnih delih Kozjanskega le dotaknili: iz obdobja pred drugo svetovno vojno sta to Sidaritsch (1925) in Melik (1933, 1939), iz poveljnega časa pa Ilešič (1950). S preučevanjem zemljiške razdelitve in kmečkih naselij posebej na Kozjanskem se je podrobneje ukvarjal le Kokole (1956, str. 70–119). Na njegove izsledke se je oprl tudi Žagar (1967), ki pa je ponovno dal večji poudarek gospodarski in kmetijski problematiki kot samim naseljem in zemljiški razdelitvi.

Za celotno Kozjansko so še zlasti značilne majhne vasi in zaselki. Poleg starejših, prvotnih zaselkov je kar nekaj tudi drugotnih zaselkov, ki so nastali predvsem z delitvijo samotnih kmetij.

Oblike in tipi naselij so se na Kozjanskem oblikovali glede na naravne pogoje, ki se spreminjajo tako v smeri sever–jug kot vzhod–zahod. Pritrdimo lahko Žagarjevi (1967, str. 126) in Kokoletovi (1956, str. 70–100) ugotovitvi, da na Kozjanskem prevladujejo samotne kmetije, razložena naselja in gručasti zaselki. Zaselki so nastajali na območjih, ki so bila na splošno ugodnejša za kmetijstvo. Tam prevladuje zemljiška razdelitev na grude, ki jo včasih imenujemo tudi zaselška razdelitev. Kjer so bili manj ugodni pogoji za kmetijstvo, prevladujejo samotne kmetije z zemljiščem v celku. Gručasta naselja z razdelitvijo prav tako na grude prevladujejo na zahodu. Tam gre za poudarjeno vlogo živinoreje. Razložena naselja z razdelitvijo na grude ali delce so bolj značilna za vzhodni del Kozjanskega, kjer se poleg vinogradništva pojavljajo še poljedelstvo, sadjarstvo in živinoreja, usmerjena v prirejo mesa in mleka, nekoliko več kot na zahodu pa je tudi prašičereje.

Kot je že bilo navedeno, so se starejši avtorji Kozjanskega le dotaknili in niso podrobneje navajali konkretnih primerov zemljiške razdelitve. Kokole je ugotavljal določeno neusklajenost pri razlaganju zemljiške razdelitve, zato je to neskladje skušal popraviti oz. dopolniti. S Kozjanskega je podrobneje obravnaval zemljiško razdelitev katastrskih občin Prevorje (Lopaca), Vrenska Gorca in Verače. Žagar je k temu dodal še katastrske občine Golobinjek, Lopaca in Zdole, Ilešič pa v svojem nekoliko starejšem delu tudi zemljiško razdelitev za Polje pri Bistrici. Tako imamo vsega skupaj podrobneje obravnavanih sedem katastrskih občin oz. naselij.

Kokole je podrobneje analiziral talni načrt več vasi na območju med Savo in Sotlo, od koder lahko izločimo ugotovitve, ki se nanašajo na samo Kozjansko. Po nastanku je naselja na Kozjanskem razdelil na (Kokole, 1956, str. 117–118):

- gručaste vasi z zemljiško razdelitvijo na delce (dolina ob srednji Sotli);
- stare farne vasi z neagrarnimi funkcijami in nepravilno zemljiško razdelitvijo (izrecno omenja vas Sv. Peter oz. Bistrico ob Sotli);
- prvotne zaselke z zemljiško razdelitvijo na grude, ki jih je največ na pliocenskih terasah in slemenih;
- drugotne zaselke, ki so nastali zaradi delitve samotnih kmetij, največ v ozkih in mokrotnih dolinah, deloma pomešani med prvotnimi zaselki;
- samotne kmetije in vse druge oblike raztresenih naselij.

Kokole za Kozjansko ne omenja večjih gručastih vasi, čeprav jih je kar nekaj. Zato pa je našel lepe primere gručastih vasi na Sotelskem: Imeno, Golobinjek, Prelasko, Polje ob Sotli, Sedlarjevo, Dekmanca in Polje pri Bistrici. Pri nekaterih naseljih lahko zasledimo še prvotno kolektivno ureditev polja. V splošnem prevladuje zemljiška razdelitev na nepravilne delce. Za Polje ob Bistrici je opazna poljska razdelitev, značilna za staro farno vas, kjer gre za nepravilno parcelacijo z veliko cerkvene zemlje.

Za celotno Kozjansko so še zlasti značilne majhne vasi in zaselki. Poleg starejših, prvotnih zaselkov je kar nekaj tudi drugotnih zaselkov, ki so nastali predvsem z delitvijo samotnih kmetij. Kokole za Sotelsko navaja naslednje prvotne zaselke: Veliki in Mali Lastnič, Veliki Brezovec, Križan Vrh, Buče, Spodnje Verače, Črešnjevce, Trebče, Zagaj in Ples ob Sotli. Za ta naselja je značilna poljska razdelitev na grude, čeprav so parcele mnogokje precej nepravilnih oblik. Drugotni zaselki so na tem območju nekoliko bolj raztreseni kot prvotni



Slika 1: Kmetijska pokrajina med Planino pri Sevnici in Golobinjekom. V ozadju Prapretno in Visoče.
Foto: A. Polšak, 2003

zaselki. Najdemo jih predvsem v posameznih gručah. Zaradi tega je zemljiška razdelitev bolj sklenjena, prevladujejo razkosani celki. Kokole omenja naslednje drugotne zaselke: Bojni Vrh, Križan Vrh, Hrastje, Pecelj, Sela pri Veračah, Vrenska Gorca in Krn Vrh.

Na Kozjanskem je mnogo prvotnih zaselkov zlasti na osrednjem območju pokrajine. Taka naselja so npr. Spodnji in Zgornji Žegar, Pokorna vas, Dobje pri Lesičnem, Planinski Vrh, Planinska vas, Podvine, Gubno, Lopaca, Prevorje, Krivica, Polje, Doropolje in Zagorje, ki imajo zemljiško razdelitev na grude. Pri Planinski vasi, Planinskem Vrh, Zagorju in Spodnjem Žegru razdelitev na grude že prehaja v nepravilne grudaste delce. Pri drugotnih zaselkih parcelacija kaže na prvotne celke, ki pa spet nikjer ne prevladujejo. Takšni zaselki so Podjasen, Topolovo, Preska, Zaravne, Bistrica, Dragomeriče in Marof, Drensko Rebro, Dobležiče, bolj na vzhodu pa še Okič, Penkovo selo, Klake, Zeče, Opečnik, Ključice, Socka in Dobrova ter Zaravno in Gradišče pri Podsredi.

Največ samotnih kmetij z zemljiščem v celku je na severni strani Bohorja, kjer se držijo najvišjih teras in drugih bolj hribovitih območij, npr. na Veterniku in okrog Gorjan, v okolici Jurkloštra in raztreseno po vsem osrednjem Kozjanskem, kjer jih je nekaj več še na Žusmu in Rudnici. Tu jih najdemo na bolj osojnih legah, na slabših tleh in bolj strmeh svetu. Ponekod so samotne kmetije zaradi delitve zemlje prešle v zaselke. Samotne kmetije najdemo tudi na povirnem območju Zagorske Bistrice, nasploh v ožjih dolinah, višjih območjih Sotelskega pa tudi v dolini same Bistrice. V gričevju vzhodno od Bistrice so prave samotne kmetije močno pomešane z drugotnimi zaselki, ki so nastali iz njih, v gričevnatem Obsotelju pa so se ohranile skoraj nerazdeljene.

Na vzhodnem delu Bohorja so samotne kmetije v nerazkosanih celkih, na zahodnem delu pa se držijo zložnejših teras in so v obliki zaprtih ali polzaprtih celkov pomešane med prvotne zaselke. Na Sotelskem je višji delež samotnih kmetij v višjem gričevju, čeprav je tudi tam malo pravih zaprtih celkov, razkosavanje celkov je tam namreč zelo napredovalo. Zlasti visok delež samotnih kmetij je na območju med Virštanskim potokom in Sotlo. Virštanj (Slika 2) je lep primer razloženega naselja na vinorodnem območju, Sela in Pecelj pa primera kmetij v gruči, ki ju obdajajo samotne kmetije. Zanje je značilna prvotna parcelacija na celke, ki je danes močno zabrisana zaradi razkosavanja.



Slika 2: Gostinca v k. o. Virštanj jeseni 2003.
Foto: A. Polšak

Naselje Podlog in zaselka Borovec in Log nad Lesičnim so primeri raztresenih naselij na osrednjem Kozjanskem. Za Podlog so značilna polja v celkih, ki so še dokaj nerazkosana in zaprta. Poleg nerazkosanih polj v zaprtih celkih najdemo na osrednjem Kozjanskem pogosto tudi gručne kmetije z razkosanimi celki (območje med Planino, Žegrom in Lesičnim). V dolini Bistrice med Pilštanjem in Podsredo je že več odprtih celkov, saj je dolina tudi intenzivneje izkoriščena. Samotne kmetije v celkih najdemo tudi vzhodno od Podsrede (npr. zaselek Loke).

Na območju med srednjo Bistrico in Sotlo le izjemoma razločimo enotno parcelacijo. Samotne kmetije so tu pomešane z drugotnimi zaselki, celki pa pogosto prehajajo v prvotne in drugotne grude. Razkosavanje celkov je bilo tu izrazitejše kot drugod. Kjer je več njivskega sveta, zopet opazimo pravilne podolgovate parcele.

Kokole (op. cit.: 118) meni, da so bili zaselki na Kozjanskem in Sotelskem najstarejša, staroslovenska oblika naselitve. Tam prevladuje poljska razdelitev na grude, ki se na zložnejših območjih približa razdelitvi na nepravilne delce. Samotne kmetije naj bi nastale kasneje, z mlajšo kolonizacijo v poznem srednjem veku, ki je segla na prej neposeljena območja, npr. v višjem svetu Bohorja, Orlice in Veternika.

Kar se tiče nastanka kmečkih naselij in poteka poselitve, lahko ugotovimo, da je bilo Kozjansko v veliki meri dokončno poseljeno do konca poznega srednjega veka. Pri tem lahko ločimo dve območji, ki se glede poteka poselitve razlikujeta le v nekaterih potezih. Gre za razliko med Sotelskim in preostalim Kozjanskim, razlika pa je tudi v času kolonizacije dolinskih in hribovskih območij.

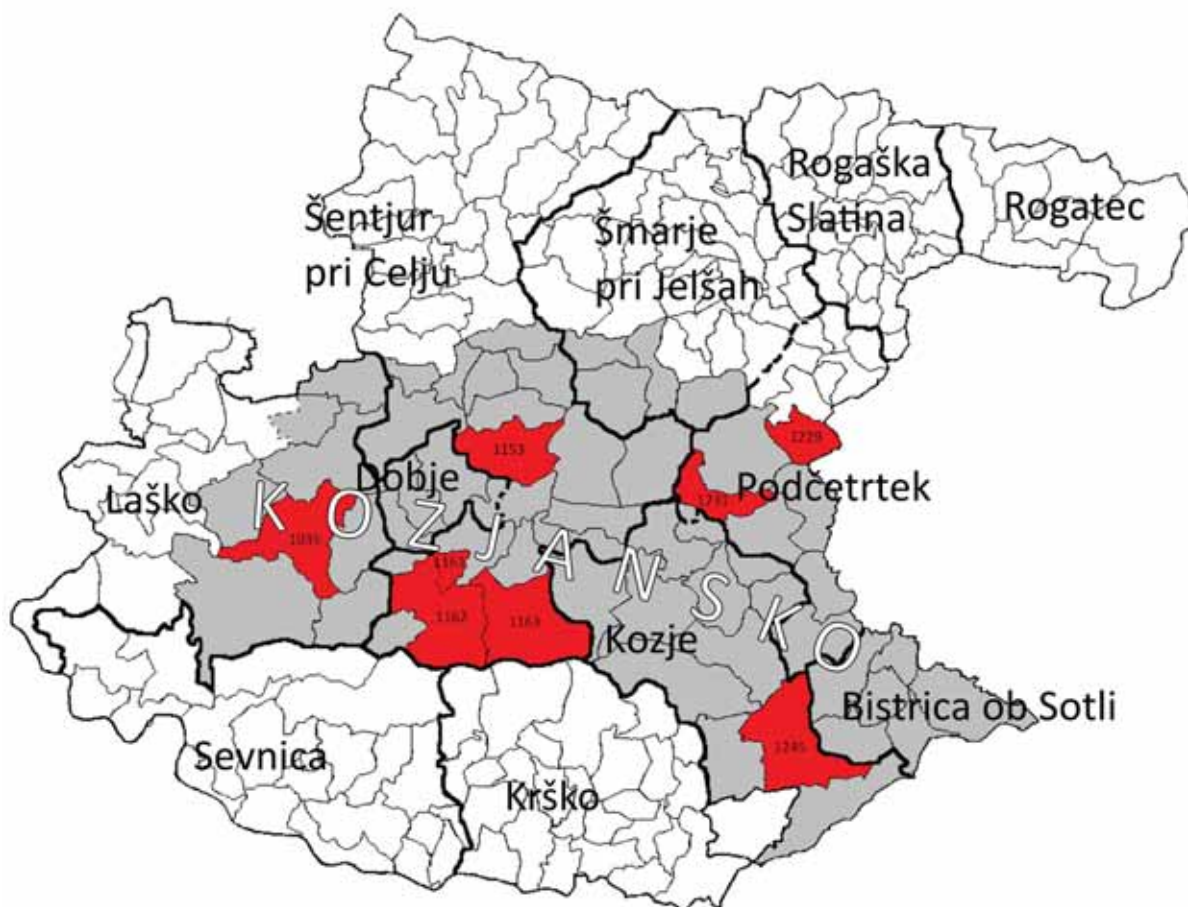
Na **Sotelskem** zgodovinski viri prej omenjajo vasi in zaselke v dolini kot naselja v višjih legah, iz česar Kokole sklepa, da je bila dolina Sotle poseljena prej kot gričevje zahodno od nje. S tem pa ne izključuje možnosti, da je bilo gričevje prav tako zgodaj poseljeno v obliki prvotnih zaselkov, med katerimi so bile še sklenjene gozdne površine. S krčenjem teh gozdov so v zadnji fazi naseljevanja nastajale samotne kmetije, ki so kasneje prerasle v zaselke, npr. Sela (pri Veračah). Kasneje kakor gričevnati obronki nad njimi pa naj bi bile poseljene doline pritokov Sotle, npr. dolina Virštanjskega potoka in dolina ob spodnji Bistrici.

Na osrednjem **Kozjanskem** se naselja omenjajo samo nekoliko kasneje kakor na vzhodnem Kozjanskem oz. v Obsotelju. Poselitev tega območja je bila tako morebiti samo malenkostno kasnejša kot v Obsotelju. Tu so že pred 15. stoletjem nastajali tako prvotni zaselki kot samotne kmetije. Poselitev v obliki zaselkov in med njimi pomešanih samotnih kmetij je značilna bolj za gričevnato območje, poselitev v obliki samotnih kmetij oz. iz njih razvitih

drugotnih zaselkov pa se bolj drži dolinskega sveta. Takšen razvoj poselitve utemeljuje tudi Kos (1939), ki trdi, da je prvotna kolonizacijska plast segla predvsem na višja slemenena in terase v obliki prvotnih zaselkov, doline pa so bile poseljene kasneje v obliki samotnih kmetij. Izjema v tem smislu je območje med srednjo Bistrico in Obsoteljem, za katero je Kokole (op. cit.: 100) navedel, da so po slemenih skoraj izključno samotne kmetije in drugotni zaselki.

Naj na koncu tega kratkega pregleda dodamo, da smo se pri pričujoči analizi izbranih katastrskih občin v veliki meri oprli na zgoraj zapisane ugotovitve, smo pa dodali na novo izdelane zemljevide. Ti temeljijo na uradnih katastrskih podatkih iz leta 2000, ki smo jih takrat pridobili še na zapisu na zgoščenki. Zato tu in tam ne predstavljajo današnje parcelacije (zaradi gradnje objektov in infrastrukture), prav tako ne kažejo povsem natančnega stanja današnjega posestnega (lastninskega) stanja, ki smo ga ugotavljali na ravni posameznih posestnih listov, a povsem zadostijo namenu analize zemljiške razdelitve.

Zemljiška razdelitev na Kozjanskem na primeru izbranih katastrskih občin



Slika 3: Zemljevid obravnavanih katastrskih občin

Jurklošter

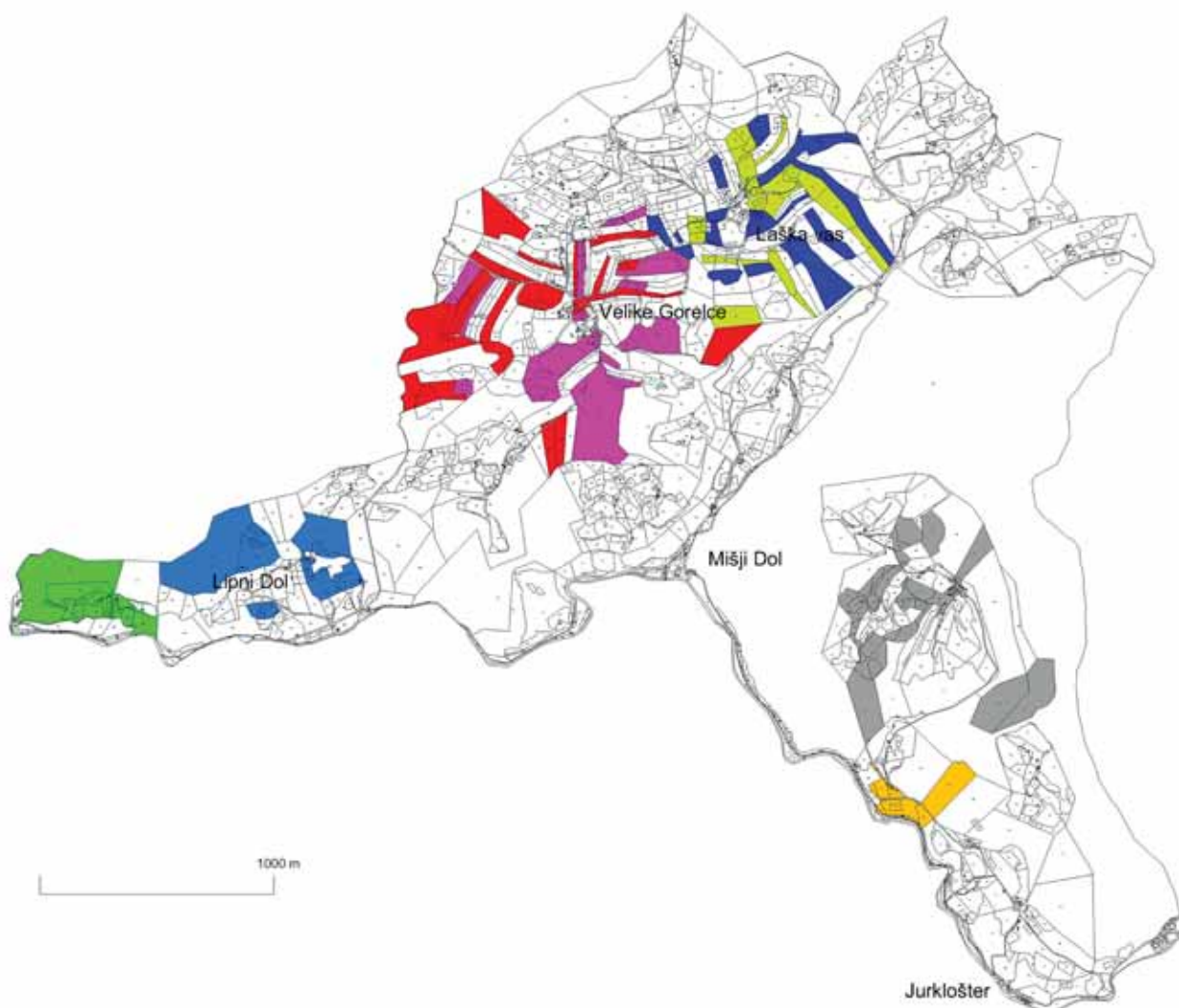
Katastrska občina 1035 Jurklošter je ena večjih katastrskih občin na Kozjanskem in meri 904,1 ha. Njena velikost in tudi oblika sta posledici različnih naravnih razmer na tem območju, kjer gre za razpon od ozkega dolinskega dna ob Gračnici z Jurkloštrom do strmih in skalnih pobočij Voluša in Krniče peči in zložnega območja okrog Velikih Gorelc, Laške vasi in zaselka Razbor.

Za južni del katastrske občine so značilne nekoliko večje parcele, zlasti na območjih redkeje poseljenih gozdnih površin. Tako skoraj v celoti Voluš obdaja ena sama velika gozdna parcela. Na njenem osredju je nastal zaselek Zgornji Voluš z nekaj kmetijami. Manjše in s tem bolj zgoščene parcele, ki so hkrati tudi že pravilnejših oblik, so zahodno in severno od Velikih Gorelc in deloma okrog Laške vasi. Prevladuje poselitev po manjših vaseh in zaselkih, nekaj je tudi samotnih kmetij, od katerih so nekatere obdane z gozdom.

Samo naselje Jurklošter, ki je prvotno nastalo okrog nekdanjega kartuzijanskega samostana, dejansko ni imelo večjih možnosti za rast, zato se je težišče naselitve pomaknilo ob Gračnici navzdol do zaselkov Stara Glažuta in Spodnji Voluš. Razdelitev, ki spominja na polja v celkih in drugotne grude, je značilna za višji zahodni del Kozjanskega, vendar pa predvsem na zložnejših območjih prehaja v prvotne grude, na najprej poseljenih in za kmetijstvo najprimernejših območjih pa v obliko med grudami in delci.

Paridol

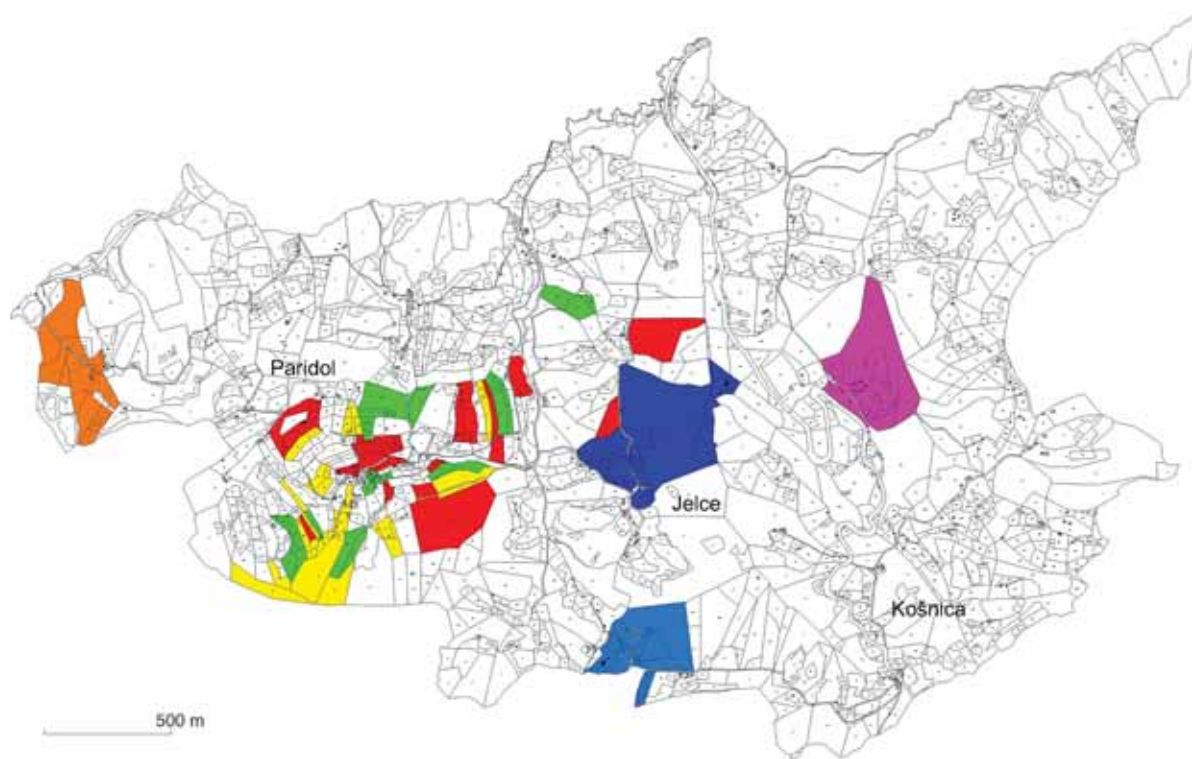
Za katastrsko občino 1153 Paridol, ki meri 764 ha, je značilna zemljiška razdelitev polj v pravih ali prvotnih grudah. Osrednje naselje Paridol kaže na nekoliko večjo pravilnost poljske razdelitve po kompleksih, kjer prevladujejo med sabo vzporedne, dolge in ozke parcele. Ta razdelitev z oddaljenostjo od središča vasi hitro



Slika 4: Katastrska občina 1035 Jurklošter je primer zemljiške razdelitve po manjših vaseh in zaselkih v obliki prvotnih grud.

izgine, saj kmalu pridemo na obsežna območja manjših zaselkov in tudi pravih samotnih kmetij, od katerih pa ni nobena večja od 20 ha. Na zemljišču se prepletajo majhne in velike parcele (običajno pod gozdom), tako da pravega reda ni

opaziti. Žal pa se na območju zaradi strmin in za kmetijstvo neprimernih površin mnogokje opušča kmetovanje, število prebivalstva pa upada.



Slika 5: Katastrska občina 1153 Paridol je značilen primer zemljiške razdelitve v obliki grud z razmestitvijo parcel brez vidnejšega vzorca.

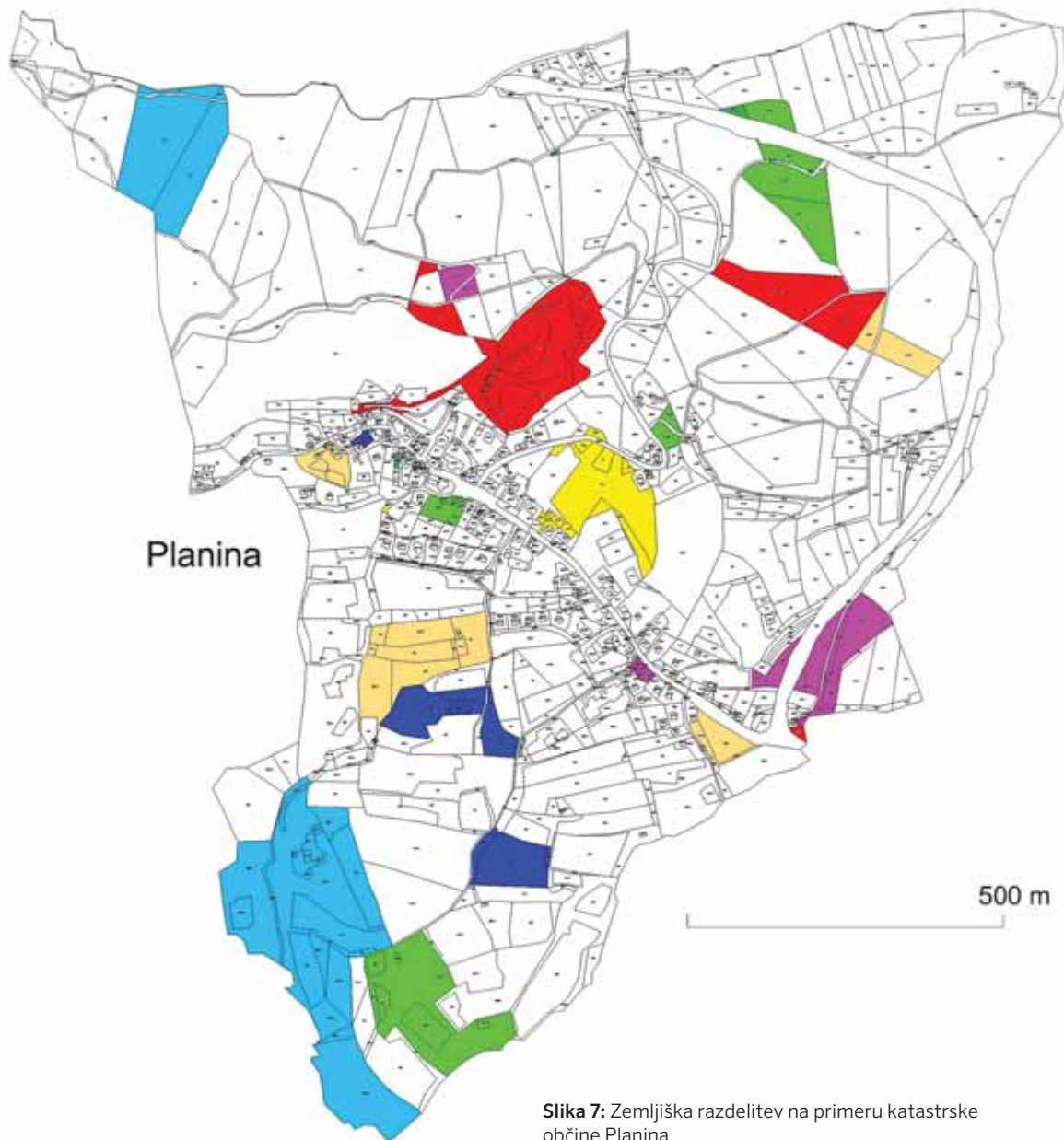


Slika 6: Planina na Franciscejskem katastru iz leta 1825¹

Planina pri Sevnici

Katastrska občina 1161 Planina je ena najmanjših na Kozjanskem, saj meri le dobrih 166 ha. Tržani so imeli nekdaj ne prav veliko posest v neposredni bližini naselja. V okolici je le nekaj večjih kmetij, ki imajo zemljo deloma v celku, deloma pa v več parcelah. Parcele niso razporejene po kakem redu, tako da gre za poljsko razdelitev v obliki grud. V prejšnjih stoletjih je bilo naselje omejeno na zgornji trg okrog farne cerkve sv. Marjete, takšno stanje zasledimo tudi še na Franciscejskem katastru (Slika 6). V 20. stoletju se je Planina začela širiti na območje spodnjega dela naselja, vendar ne v večjem obsegu.

¹ Uporabili smo gradivo iz Arhiva Republike Slovenije, dostopno na spletu: <http://arsq.gov.si/Query/archivplansuche.aspx?ID=214989> (mapa C242). Enaki katastrski zemljevidi so javno dostopni tudi na portalu MAPIRE, The Historical Map Portal, splet: <http://mapire.eu/en/>, vendar ne gre za identično arhivsko gradivo.



Slika 7: Zemljiška razdelitev na primeru katastrske občine Planina

Pozidava v današnjem obsegu je tako posledica povojne zidave, ki se je držala glavne prometne poti, v zadnjih 20 letih pa se je pozidava razširila tudi na bolj nagnjeno območje zahodno od glavne ceste. To je tudi najpomembnejša sprememba, ki jo zasledimo ob primerjavi spodnjih katastrskih načrtov. Deloma je jugovzhodno od naselja opazna delitev parcel, ki vse bolj izgubljajo kmetijsko funkcijo in se spreminjajo v zazidalne parcele.

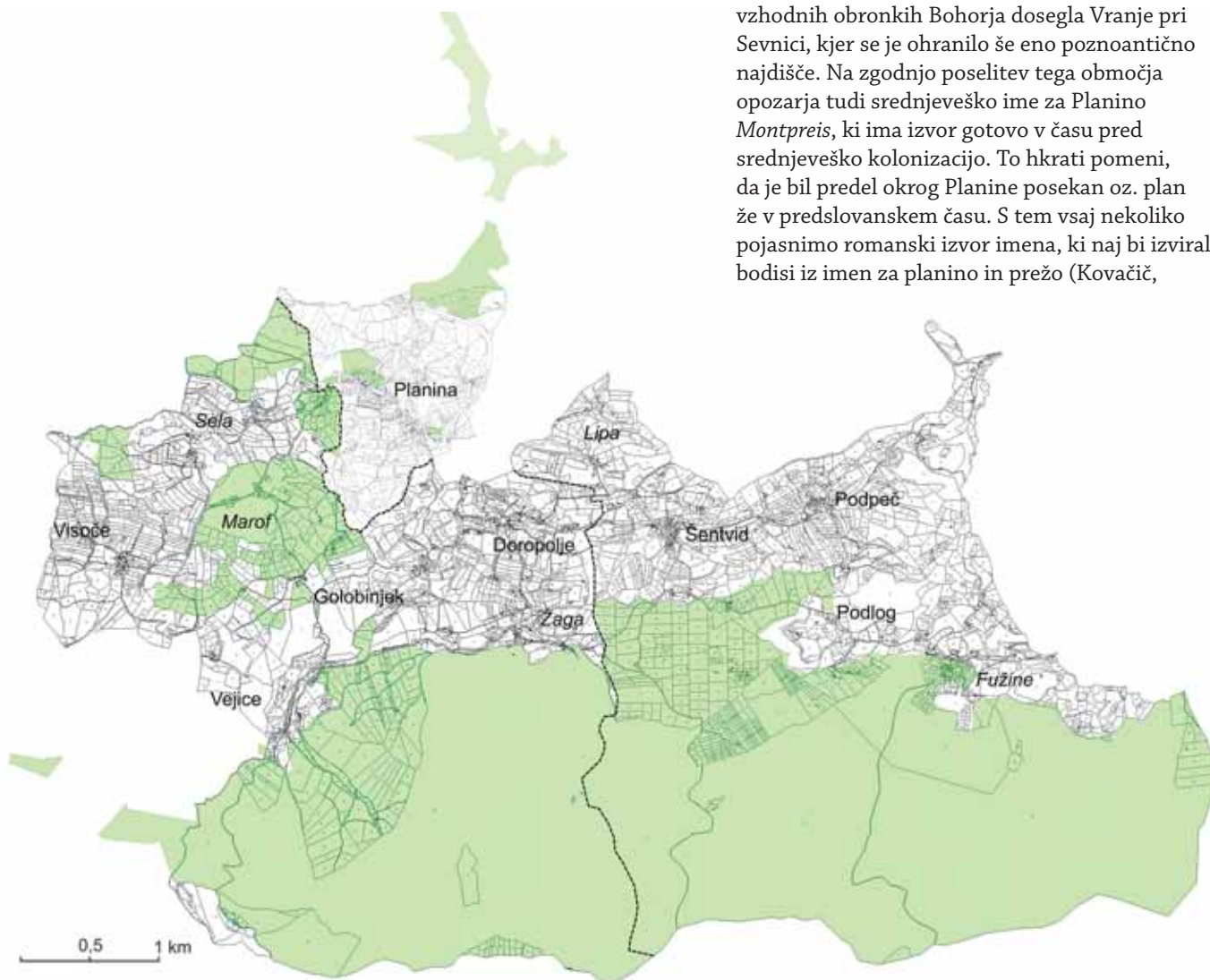
Slika 8: Planina pri Sevnici na posnetku iz zraka iz leta 2018 (GERK)



Osrednje naselje **Planina pri Sevnici** je najzahodnejši in obenem najvišje ležeči kozjanski trg. Glede na potek poselitve bi pričakovali, da je bilo to območje poseljeno kasneje kot vzhodnejša območja Kozjanskega, pa vendar se planinski grad v zgodovini omenja že konec 10. stoletja, leta 1190 pa tudi naselje samo. Glede na zgodovinske vire smemo šteti Planino za najstarejši trg (prva omemba 1345) na Kozjanskem, čeprav se Pilštanj omenja kot vas že 1167, Kozje pa kot naselje s 30 kmetijami že leta 1016. Pilštanj je kot naselbina verjetno nastal že v predsllovanski dobi (Kokole, 1956, str. 103) in ga lahko postavimo v tem pogledu še pred Planino. Vsekakor je bilo območje Kozjanskega poseljeno že v praslovanski dobi, kar dokazujejo arheološke najdbe na samem Kozjanskem (Gradec pri Praprotnem) ali v neposredni okolici (Rifnik pri Šentjurju ali Vranje pri Sevnici). Srednjeveška poselitev Kozjanskega ima tako neposredno povezavo s še starejšim, predsllovanskim oz. rimskim obdobjem

in prazgodovinsko dobo. V kolikšni meri gre za kontinuiteto poselitve ne moremo natanko trditi, vsekakor pa se je srednjeveška kolonizacija na nekaterih območjih morala nasloniti na predhodno tradicijo.

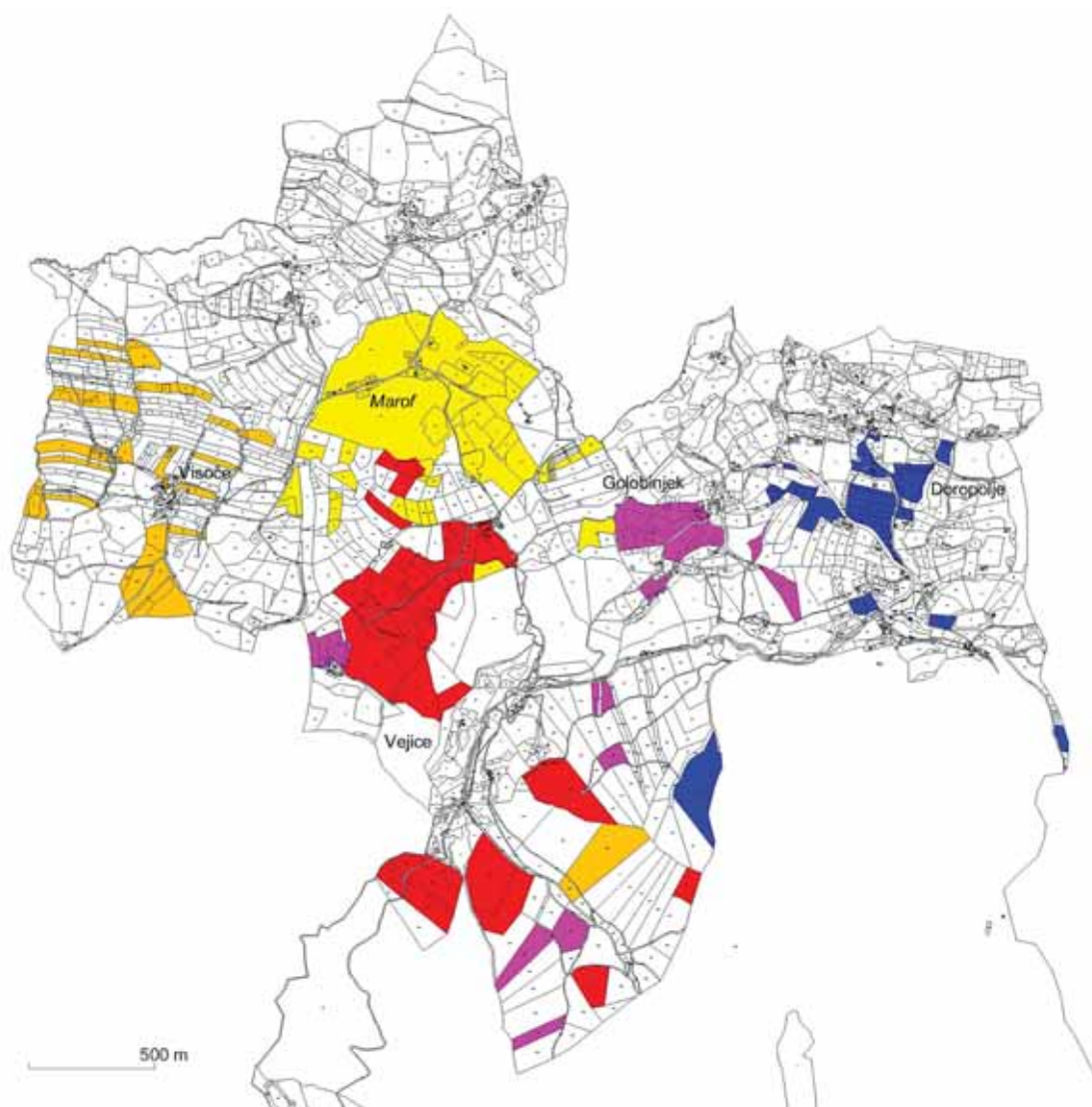
Takšen je tudi primer Planine pri Sevnici, naselja, ki je nastalo na na videz precej odmaknjenem območju, vendar pa gre na tem območju za sosledje naselij in celo trgovske poti iz predsllovenske dobe. Gradec pri Praprotnem je prazgodovinsko gradišče in poznoantična postojanka, gradišče pa naj bi bilo tudi nekaj 100 metrov zahodno od planinskega gradu (Ciglencečki, 1984). Prisotnost Rimljanov na tem območju je nesporna. Tod mimo je vodila tudi vicinalna rimska pot, ki je potekala iz voglajnskega podolja (Rifnik pri Šentjurju) preko osrednjega Kozjanskega mimo Planine, kjer študije dopuščajo možnost neke rimske postojanke, utrdbe ali preže, ali pa je vodila mimo že omenjenega Gradca pri Praprotnem. Pot se je nato spustila v dolino Sevnice in nato po vzhodnih obronkih Bohorja dosegla Vranje pri Sevnici, kjer se je ohranilo še eno poznoantično najdišče. Na zgodnjo poselitev tega območja opozarja tudi srednjeveško ime za Planino *Montpreis*, ki ima izvor gotovo v času pred srednjeveško kolonizacijo. To hkrati pomeni, da je bil predel okrog Planine posekan oz. plan že v predsllovanskem času. S tem vsaj nekoliko pojasnimo romanski izvor imena, ki naj bi izvirali bodisi iz imen za planino in prežo (Kovačič,



Slika 9: Posest planinskega gospostva po franciscejskem katastru l. 1825 v treh obravnavanih katastrskih občinah (Golobinjek, Planina in Šentvid).

1932, str. 65) bodisi iz imena za skalno steno (Kokole, 1979, str. 24), na kateri je stala najprej nekakšna utrdba, kasneje pa grad. Srednjeveška kolonizacija se vsaj v zgodnjem in visokem srednjem veku ni razmahnila v tolikšni meri, da bi poselila večji del Kozjanskega. Pomen kasnejše kolonizacije, povezane z nastajanjem drugotnih zaselkov, je moral biti prav tako pomemben, saj je šele druga faza kolonizacije potisnila meje poselitve v odročnejša in višja območja. V prid temu govori tudi dejstvo, da se v srednjem veku za območje Planine oz. ožjega Kozjanskega pojavlja ime Urwald, ki pomeni pragozd. Žal nam ni uspelo najti virov, ki bi pojasnili čas in vzrok nastanka takega poimenovanja.

Posest v teh treh k. o. je merila po našem preračunu 1611 ha, od tega je bila velika večina gozda (približno 1500 ha na Bohorju), glavne obdelovalne površine pa so bile na *Marofu* in okolici (približno 92 ha). Del gozda na Bohorju in tudi del drugih zemljišč so po fevdalni odvezi l. 1848 v naslednjih desetletjih razdelili kmetom (na sliki vidno kot manjše parcele geometrijsko bolj pravilnih oblik). Ugotovili smo še posest v k. o. Zagorje (0,5 ha), k. o. Marijina vas (18,5 ha) in k. o. Loke (57 ha); skupno torej 1687 ha zemljišč.

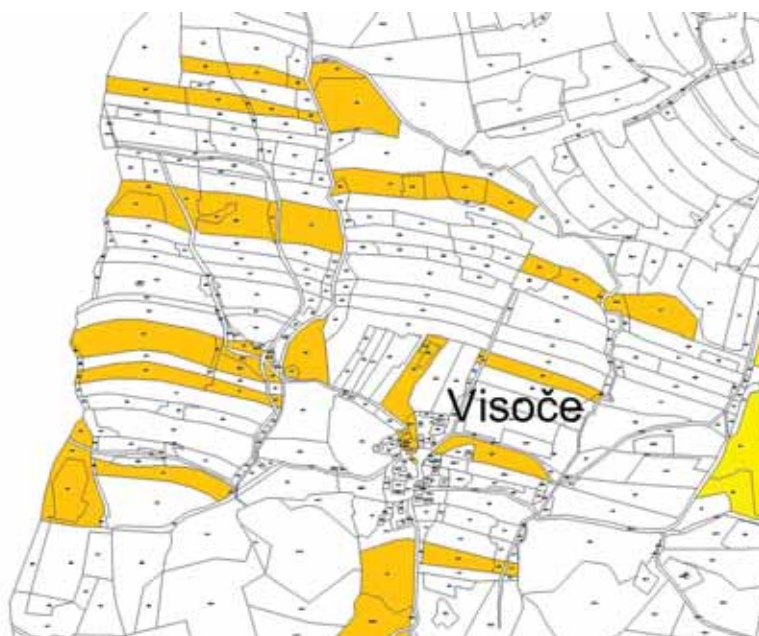


Slika 10: Primer zemljiške razdelitve v katastrski občini 1162 Golobinjak kaže raznolikost naravnih pogojev, ki so vplivali na obliko parcelacije. Leta 1866 so nekdanji graščinski gozd na Jarčku, kjer so tržani lahko uveljavljali svoje servitutne pravice, izročili občini Planina. Leta 1922 so ta gozd izročili v posest 33 upravičencem (parcele na južnem delu katastrske občine v Vejicah) (Wambrechtsamer, 1995). Rumeno obarvane površine zajemajo del nekdanje fevdalne veleposesti (upoštevali smo le en posestni list), ki je po drugi svetovni vojni prišla v okvir družbenega sektorja, nato pod Sklad kmetijskih zemljišč in gozdov RS, v veliki meri pa tudi v zasebne roke. Prav tako so na tem območju po drugi svetovni vojni z agrarno reformo razlastili precej kmečke zemlje, ki je bila v novejšem času ponovno delno vrnjena nekdanjim lastnikom.

Golobinjek

Katastrska občina 1162 Golobinjek je ena največjih k. o. na osrednjem Kozjanskem, ki zaradi velikosti in razlik v površju združuje značilnosti vsega ožjega območja.

Katastrska občina obsega območja naselij Doropolje, Vejice, Golobinjek in Visočje. Meri 1274,6 ha in s svojo velikostjo sega na zelo različna območja, primerna za kmetijstvo. V Golobinjeku, Doropolju in Marofu je največ kmetijskih površin namenjenih njivam, območje na jugu te katastrske občine pa sega



Sliki 11 in 12: Primer zemljiške razdelitve naselja Visočje v katastrski občini 1162 Golobinjek

do samega vrha Bohorja in je vse poraščeno z gozdom. Relief in možnosti za kmetijsko rabo so pogojevali različno velikost kmetijskih parcel in njihovo razporeditev. Na jugovzhodnem delu je 416,5 ha velika parcela, ki je večinoma pod gozdom. Velikost kaže na nekdanjo fevdalno posest, ki je kasneje prešla v družbeno in danes v državno lastnino, ki jo upravlja Zavod za gozdove Slovenije. Ker je večina strmejšega površja porasla z gozdom, je tu malo pravih samotnih kmetij, pa še te so manjše. Samotne kmetije na boljših kmetijskih površinah so večje, vendar pa njihova zemljišča neopazno prehajajo k zemljiščem sosednjih kmetov, tako da ne moremo govoriti o pravih samotnih kmetijah, ki jih npr. od sosednjih zemljišč ločuje gozd. Čeprav so kmetije daleč narazen, pa pogosto nimajo zaokrožene posesti. Prav te kmetije so med največjimi na Kozjanskem, tako po površini kot po številu goveje živine, saj tu močno prevladuje živinoreja.

Najprilnejšo parcelacijo zasledimo na območju vasi Visočje, ki obsega severozahodni del k. o. V vasi je nekaj relativno velikih kmetij, ki imajo parcele »razmetane« po okoliškem svetu, tako da je razdrobljenost parcel precejšnja. Zaradi reliefa in pedoloških značilnosti so parcele sicer nepravilnih oblik, vendar so med seboj vzporedne. V glavnem so podolgovatih oblik, včasih tudi precej ozke in dolge. To poljsko razdelitev lahko prištejemo k razdelitvi v obliki grud, ki že prehajajo v delce. Takšna razdelitev zelo spominja na oblike, ki jih najdemo pri nekdanjem tripoljnem sistemu, ko je bilo polje glede na različno primernost za kmetijstvo razdeljeno na več enot, ki so jih izmenično izkoriščali (njive, praha, travniki). Pri kasnejši fevdalni razdelitvi so to dejstvo gotovo morali upoštevati, saj imajo kmetije parcele na različnih območjih, zaradi česar so različno primerne za obdelavo.

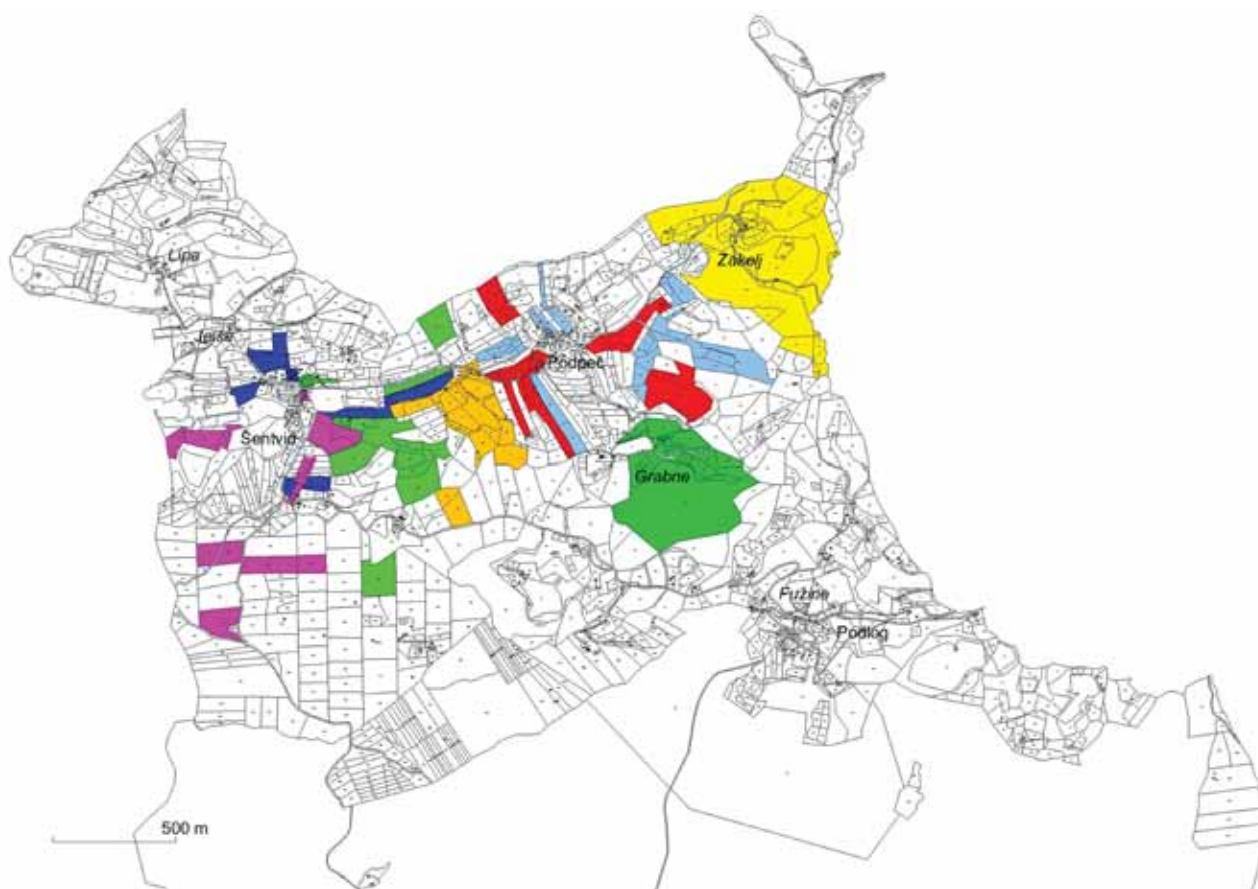
Zračni posnetek iz leta 2018 (GERK) kaže bistveno manjšo razdrobljenost obdelovalnih površin, kot to vidimo na katastru iz leta 2000. Čeprav ni prišlo do zlozb zemljišč, so kmetje strnili posamezne parcele zaradi lažjega in bolj ekonomičnega obdelovanja, lahko gre pa tudi za najem posameznih parcel.

Šentvid

Katastrska občina 1163 Šentvid, ki meri 1303 ha, po svoji zemljiški razdelitvi nekoliko spominja na k. o. Golobinjek, saj sega od vrha Bohorja do prisojnih pobočij pod litavskim apnencem na severu k. o. Opazimo več prehodnih tipov

zemljiške razdelitve: na Bohorju velike parcele nekdanj fevdalnega in nato družbenega gozda (589 ha gozda v treh, med seboj povezanih parcelah), del katerega so v obliki pravih štirikotnikov ali podolgovatih pravokotnikov razdelili med okoliške kmetije; Podlog je primer raztresenega naselja s polji v celkih, ki so zaradi večje gozdnatosti še deloma zaprti; Šentvid pa je stara farna vas z nekdanj precej veliko cerkveno posestjo, ki so jo po drugi svetovni vojni v veliki meri razdelili manjšim kmetom. K naselju sodita še gručasta zaselka Lipa in Jelše, na terasi na Bohorju pa je nastala tudi izkrčenina več v glavnem manjših kmetij.

Nekatere samotne kmetije na Bohorju so v povojnem času ostale prazne, površine pa se bolj ali manj intenzivno zaraščajo. Samotne kmetije so nastale tudi na vzhodnem in severovzhodnem delu k. o., ki jih starejši viri omenjajo kot zaselke (Grabne, Zakelj). Bolj pravilno zemljiško razdelitev najdemo pri vasi Podpeč (osrednji in severovzhodni del k. o.), kjer je vidna razdelitev nekdanj skupnega polja na več kompleksov zaradi različne kakovosti zemljišč, posebnost pa je, da se je v vasi ohranila še skupna *gmajnska* zemlja, kar dokazuje arhaično (prvotno) poljsko razdelitev.



Slika 13: Zemljiška razdelitev na primeru katastrske občine 1163 Šentvid s posestjo izbranih kmetij

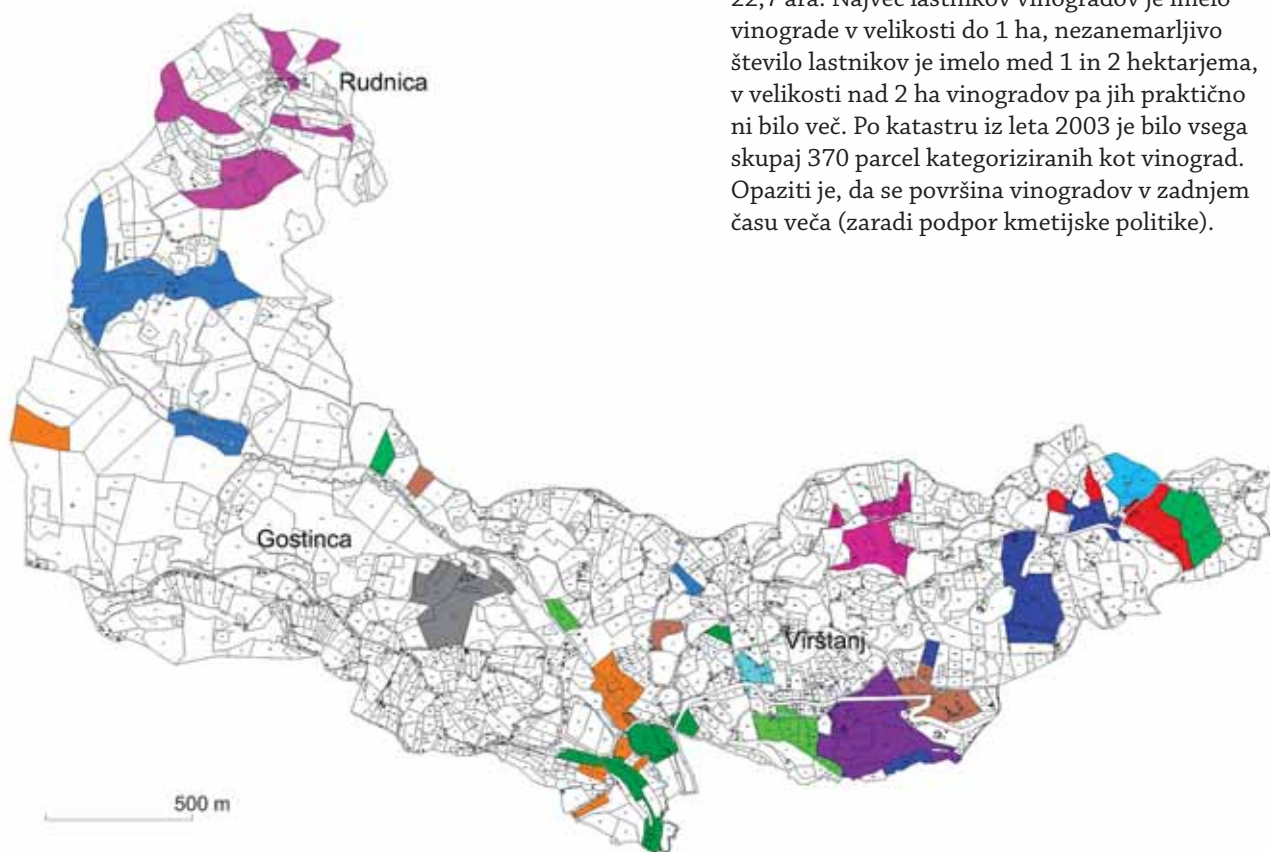


Slika 14: Podpeč pri Šentvidu. Pogled proti JV. Zemljiška razdelitev sledi poselitvi v obliki gručaste vasi, večjih in manjših zaselkov, ki so v novem času postali z izgubljanjem prebivalstva samotne kmetije. Pod vasjo so lepo vidne dolge proge, ki segajo od ceste do gozdnega roba v ozadju (vidno tudi na Sliki 13 južno od vasi). Foto: A. Polšak

Virštanj

Katastrska občina 1231 Virštanj je z velikostjo 461,8 ha med manjšimi k. o. na Kozjanskem, vendar pa je njena izraba posebna v tem, da tu močno prevladuje vinogradništvo. Med razpršeno poselitev umeščeni vinogradi, ki izstopajo v pokrajini, dajejo pokrajini poseben pečat. Potrebno je opozoriti, da vinogradi prevladujejo le v južnem in vzhodnem delu k. o., v njenem severnem delu, ki sega na obronke gozdnate Javoršice in Rudnice (Olimski log

in Olimska gora), pa popolnoma izginejo. Na severnem območju prevladujejo zaselki in samotne kmetije, na vinogradniškem območju pa je poselitev gostejša, vendar precej razpršena, v gruči ni niti osrednjega naselja Virštanj. Na vinorodnem območju se med zidanice pomeša tudi kakšna večja kmetija, ki je navadno večji pridelovalec grozdja oz. vina. Precej je tudi vinogradnikov – nekmetov, prav tako pa tudi lastnikov vinogradov z drugih območij. Po katastrskih podatkih iz leta 2000 so vinogradi zavzemali 17,5 % površine (malo manj kot 81 ha vinogradov). Povprečna velikost vinograda je bila 22,7 ara. Največ lastnikov vinogradov je imelo vinograde v velikosti do 1 ha, nezanemarljivo število lastnikov je imelo med 1 in 2 hektarjema, v velikosti nad 2 ha vinogradov pa jih praktično ni bilo več. Po katastru iz leta 2003 je bilo vsega skupaj 370 parcel kategoriziranih kot vinograd. Opaziti je, da se površina vinogradov v zadnjem času večja (zaradi podpor kmetijske politike).



Slika 15: Zemljiška razdelitev na primeru katastrske občine 1231 Virštanj

Katastrska občina Virštanj z vinorodnega Virštansko-Šmarskega območja kaže zemljiško razdelitev kot posledico dokaj razpršene poselitve v obliki razloženih naselij in nepravih samotnih kmetij na vinorodnem območju ter gručastih naselij (zaselkov) na severnem, bolj gozdnatem območju.

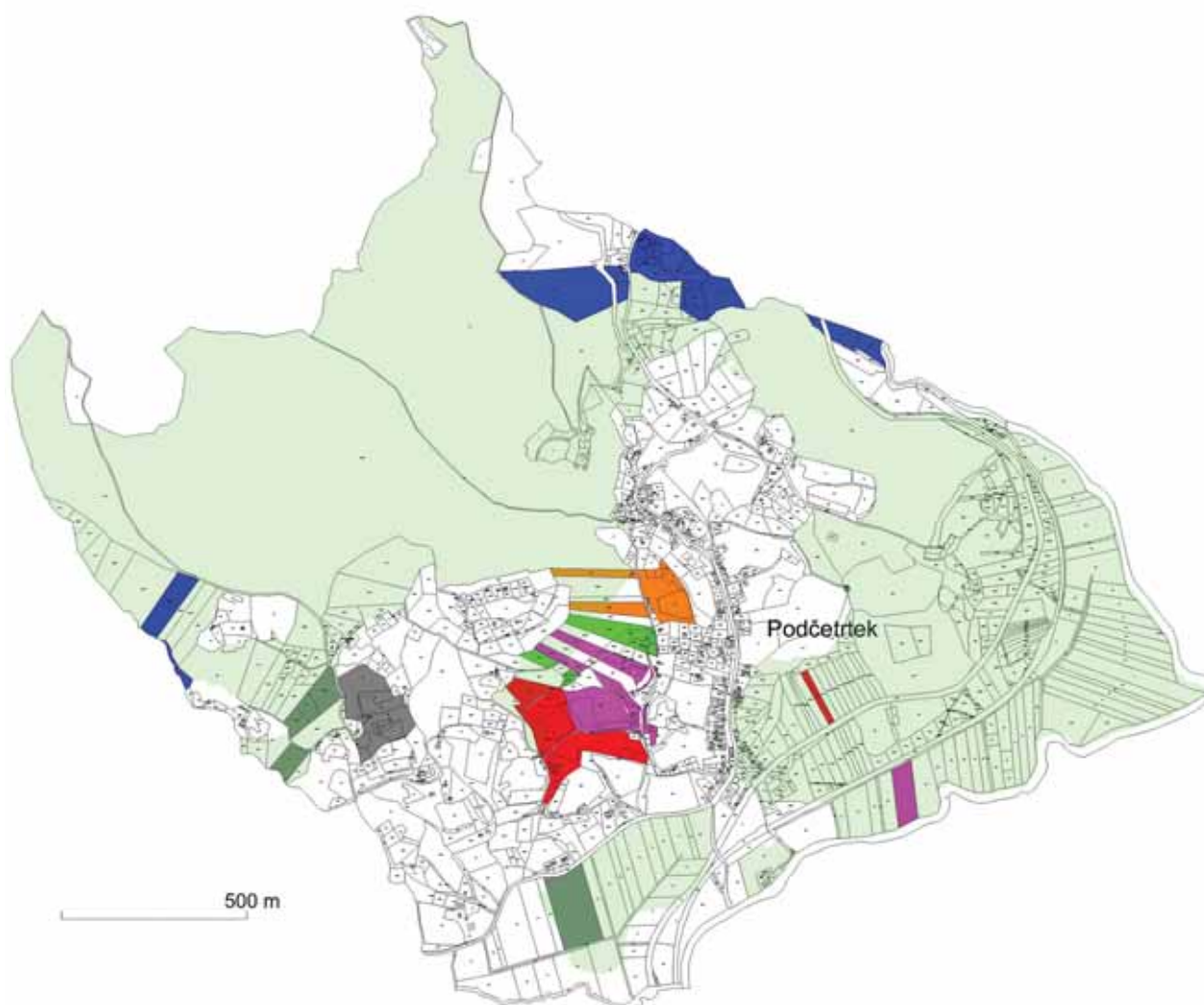


Slika 16: Virštanj
Foto: A. Polšak, 2003

Podčetrtek

Podčetrtek je nastal ob trgovski poti, ki je na tem mestu zavila z obsotelske ravnice v dolino Svinjskega potoka in nato preko pobočja Rudnice. Naselje je bilo stisnjeno v ozki dolinici, cesta skozi naselje pa je bila pravzaprav edina ulica. Podčetrtek je dobil tržne pravice verjetno sredi 13. stoletja, kar dvigne pomen naselju in vnese nove možnosti ne samo agrarnemu razvoju, temveč tudi raznim obrtem, prevozništvu in trgovanju, ki dajo naselju osnovo za živahno trško življenje. Posebnost je bil nekdanji sedež fevdalne (deželne) sodne oblasti s četrtkovim sodnim dnevom. Trška funkcija naselja se deloma odraža tudi v zemljiški razdelitvi.

Katastrska občina Podčetrtek meri 417,4 ha in je s tem pod kozjanskim povprečjem. V osredju karte je dobro razpoznavno trško naselje Podčetrtek z obcestno, a prvotno precej nepravilno razporeditvijo hiš in deloma tudi gospodarskih poslopij. Tržani so lastniki manjših posestev ali le samo posameznih parcel. V okolici je kar nekaj večjih kmetij, ki pa tudi nimajo zemlje v enem kosu. Ob glavni cesti in železnici je poljska razdelitev mnogo pravilnejša kot drugje, razdrobljenost pa nič manjša. Današnja razdelitev je v celoti posledica pofevdalne dobe in kasnejše nacionalizacije. Severozahodno od naselja sta opazni največji parceli nekdanj fevdalne veleposesti, kasneje pa družbene in danes državne lastnine, ki ju večinoma prekriva gozd (43,5 oz. 55,3 ha).



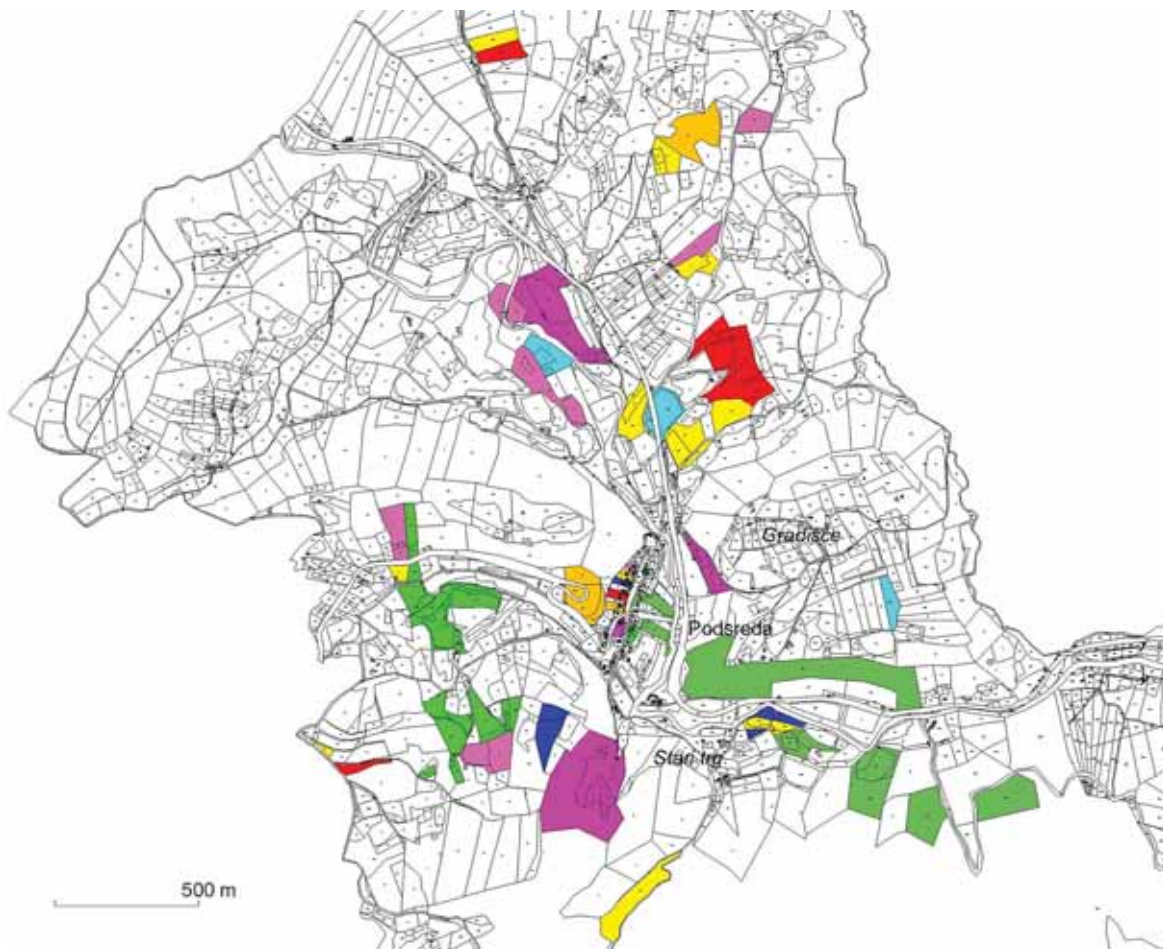
Slika 17: Zemljiška razdelitev na primeru katastrske občine 1229 Podčetrtek z obarvano posestjo izbranih kmetij in nekdanjo veleposestjo Attemsov (svetlo zeleno).



Slika 18: Podčetrtek
V ospredju zemljiška razdelitev v obliki pravilnih parcel v
južnem delu k. o.
Foto: A. Polšak, 2003

Podsreda

Podsreda, svojčas največji kozjanski trg, ima podoben nastanek kot Podčetrtek. Naselje je nastalo zelo zgodaj, verjetno že v zgodnjem srednjem veku, saj nemško ime za Podsredo *Herberch* daje slutiti veliko starost nad naseljem stoječe utrdbe in kasnejšega gradu. Prvotno naselje je nastalo nekoliko nižje od Podsrede, na mestu današnjega zaselka Stari trg, Podsreda pa je zrastle iz Novega trga, nastalega ob cesti, ki je potekala po obrobju bistriške doline in se na tem mestu cepila navkreber na sedlo med Bohorjem in Orlico. Nekoliko razširjen prostor ob cesti je služil tudi tržnemu namenu. Ob vsaki strani ceste postavljene hiše kažejo na zavestno zasnovo trga (Slika 20).



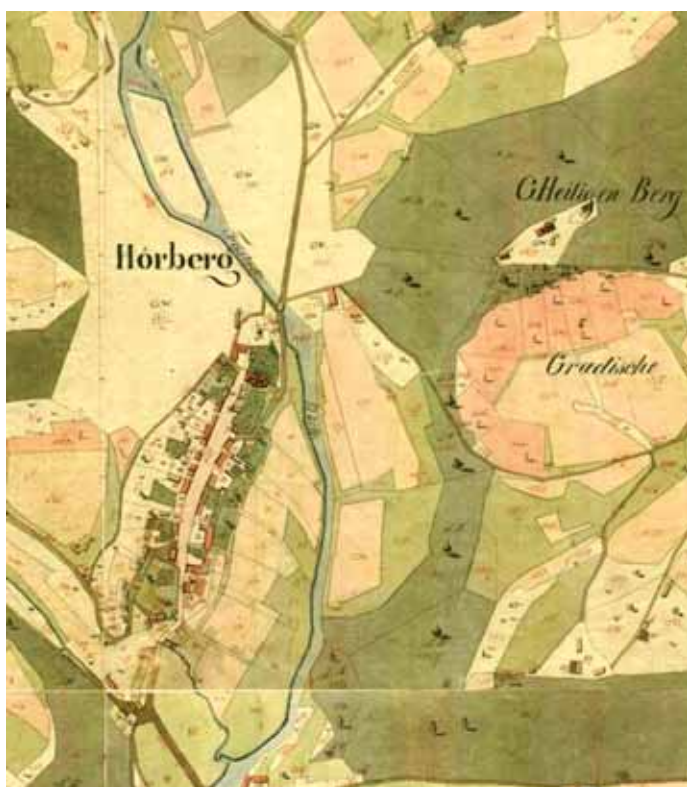
Slika 19: Zemljiška razdelitev na primeru k. o. Podsreda



Slika 20: Podsreda
Foto: A. Polšak, 2003

Vlogo, ki jo je nekdanj imel trg, je danes težko razumeti, saj agrarna okolica nikakor sama po

sebi ni bila zadosten pogoj za obstoj trga. Prav gotovo so k življenju trga pripomogle obrti, med katerimi se je najdlje obdržalo lončarstvo, še pomembnejša pa je bila nekdanja graščinska žaga, ki naj bi zaposlovala kar okrog 100 delavcev. Pomen trga je poudarjal še sodni dan,



Sliki 21 in 22: Podsreda na Franciscejskem katastru (Arhiv RS) iz leta 1825 in današnja raba po zračnem posnetku iz leta 2018 (GERK)



Slika 23: Pokrajino osrednjega Kozjanskega jugozahodno od Planine pri Sevnici (v ozadju levo) obvladujejo večje kmetije v Golobinjeku. V ozadju na desni strani slike je razgledni Sv. Križ (733 m) in še bolj desno Šentvid pri Planini. Foto: A. Polšak

ki je bil v sredo. Ko je trg začel izgubljati fevdalne in upravne funkcije, se je kot pomembna pomanjkljivost pokazala njegova zaprta in odročna lega. Začel se je nezadržan zaton trga, ki je postopoma postal navadna obcestna vas.

Poljska razdelitev je v obliki grud. Velikost in oblike parcel se opazno prilagajajo reliefu in katastrskim kategorijam in s tem dajejo raznoliko podobo parcelacije (Slika 19). Tudi kmetije iz samega trga so imele posest na dveh do treh različnih območjih v okolici. Izstopajo večje gozdne parcele na Orlici (južno od naselja), Borštu (severozahodno od naselja) in ob potoku Sušica (severovzhodni del k. o.). Opaziti je dokajšnjo skladnost zemljiške razdelitve, ki jo kažeta Franciscejski kataster in današnje stanje, kar je vidno tudi na ožjem območju Podsrede (Sliki 20 in 21).

Sklep

Zemljiška razdelitev na Kozjanskem se je oblikovala že ob sami kolonizaciji ozemlja. Kasnejši dobi srednjega in novega veka sta ju le še dopolnili, saj smo ugotovili tudi nekaj primerov zelo pozne kolonizacije višjih, hribovitih območij.

Zemljiška razdelitev ni med najpomembnejšimi problemi, ki vplivajo na kmetijsko rabo, razen če ne gre za oblike, ki močno otežujejo obdelavo (preozke proge ali premajhne parcele). V osnovi verjetno take razdelitve na Kozjanskem ni bilo, saj je delitev polj potekala po gručastih vaseh, zaselkih in samotnih kmetijah. Bolj pravilno poljsko razdelitev opazimo na ravninah in nižinah Obsotelja, kjer je nekaj izredno velikih parcel v državni lasti oz. upravljanju. V Obsotelju so tudi v povprečju precej manjše parcele kot na zahodnem Kozjanskem, kar je posledica srednjeveške kolonizacije in razlik v površju. Ugotovili smo tudi, da je poleg samotnih kmetij precej drugih nepravilnih oblik poljske razdelitve, npr. v obliki grud, ki do neke mere vplivajo na ekonomičnost kmetovanja oz. obdelave kmetijskih zemljišč, to pa dodatno vpliva na razvojne probleme kmetijstva.

Viri in literatura:

1. Blaznik, P. (1970). Poljska razdelitev. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1: Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: SAZU.
2. *Franciscejski kataster za Štajersko (1823 - 1869), Celjska kresija*. Arhiv Republike Slovenije. Pridobljeno s: <http://arsq.gov.si/Query/archivplansuche.aspx?ID=214989>



Slika 24: Kakor marsikje drugod, so tudi na vzpetini nad Planinsko vasjo zgradili podružnično cerkev sv. Miklavža, a geografa pritegne zanimiva – v delce razdeljena parcelacija zemljišča. Pogled od jugovzhoda proti sv. Miklavžu.
Foto: A Polšak

3. Grafični in tabelarni podatki o obravnavanih katastrskih občinah. (2000). Geodetska uprava RS. Zapis na zgoščenki.
4. Ilešič, S. (1950). Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana: SAZU. *Dela inštituta za geografijo*, 2, 110 str.
5. Kokole, V. (1956). Gospodarska geografija in geografija naselij v področju med Savo in Sotlo. *Geografski zbornik*, 4, 5–127.
6. Kos, M. (1939). *Srednjeveški urbarji za Slovenijo I. Urbarji salzburške nadškofije*. Ljubljana: SAZU.
7. Melik, A. (1933). Kmetjska naselja na Slovenskem. *Geografski vestnik*, 9, 1–4, 129–165.
8. Melik, A. (1939). *O mestih in trgih na Slovenskem*. Glasnik Muzejskega društva.
9. Polšak, A. (2006). *Razvojni problemi kmetijstva na Kozjanskem s posebnim ozirom na socialnoekonomске razmere*. [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani, Oddelek za geografijo Filozofske Fakultete.
10. Sitaritsch, M. (1925). *Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark*. Graz.
11. Wambrechtsamer, A. (1995). *Kronika planinskega gradu in trga (ponatis tipkopisa iz leta 1928)*. Planina pri Sevnici: Prosvetno društvo Planina pri Sevnici, 297 str.
12. Žagar, M. (1967). Kozjansko. Gospodarsko-geografska problematika. *Geografski zbornik*, 10, 17–155.